

ДРАМАТУРГЪТ, ЛОРА, АЛЕКСАНДЪР ПАСКАЛЕВ И КОВАРСТВОТА НА МЕЛПОМЕНА

90 години от смъртта на П. К. Яворов

Доц. г-р Стефан Коларов

3.

В писмо от 26 март 1911 г. Яворов споделя пред сестра си Екатерина Крачолова: “Мене – нита са ме уволнили, нито оставка съм подавал. Още и дума не е ставало за подобно нещо. Но все пак почвата е твърде “вулканическа”. Ако последва нещо, няма да бъде изненадан.” В края той добавя: “Моята пиеса е приета вече в театра наесен ще се играе. През май тя излиза от печат у Паскалева. В провинцията ще се пусне в продажба на 1 септември, а в София – на 1 декември, за да не конкурира на представленията.” След два дена издателят допълва сключения вече договор между двамата: “Получих ръкописа на “В полите на Витоша” в цялост за печатане. Ал. Паскалев.” Ръкописът на пиесата е предаден в началото на април за издаване в печатница “Кадела”. Скоро са великденските празници и от Рим П. П. Славейков изпраща своите поздрав и илюстрирана карта, на която е отпечатан портретът на Яворов, нарисуван от Цено Тодоров: “Не мисля, че само в София те знаят – и в Рим бучи името ти.” Скъперник на похвали, маститият автор не е пропуснал да отбележи нарастващата известност на своя по-млад събрат.

Зад привидното благополучие и спокойствие, Яворов не без основание е очаквал поредният земетръс край себе си. Много скоро той говори пред Михаил Арнаудов на вечеря в гостилница “Балкан”, че министърът на народното просвещение С. С. Бобчев има

Яворов и Ал. Паскалев през 1911 г.

намерение да го уволни като драматург, след като е назначил новия директор Иван Д. Иванов. Има вече и кандидати за мястото му. Бобчев и Пенчо Славейков са непримирими врагове, затова министърът не може да остави приятел на автора на “Кървава песен” на служба, която зависи от неговото благоволение. За

заместник той е избрал писателя Н. Атанасов, защото е член на цанковистката партия. В спомените си, написани две десетилетия по-късно, Атанасов описва неприятната ситуация, в която е попаднал. Той отива при Яворов в Народния театър и му съобщава за предложението, направено от С. С. Бобчев. Ето как е описал впечатлението си от поета: "Той беше изискано облечен, с чиста бяла колосана яка, с колосани маншети и черно сако. Новите връзки в обществото бяха ударили печат и на външността му. Нито следа от предишната бохемска небрежност..." Злостните опоненти Антон Страшимиров и Александър Балабанов подкрепят министерската атака.

Партизанските страсти нажежават още повече обществено мнение, което е доста чувствително по отношение на първата ни театрална сцена. Печатът бързо откликва на назряващия скандал. Във в. "Воля" на 23 април Симеон Радев на уводно място публикува статията си "Преследванията на г. С. Бобчева против българските писатели", в която, след като посочва "случаят Пенчо Славейков", пише: "След Славейкова дойде редът и на г. Яворов. П. К. Яворов – това знаят всички, които се интересуват за нашата книжнина, – е един от най-блестящите ни млади поети. Ний не всякога сме се възхищавали от мотивите на неговата поезия; но той даде на българския стих една гъвкава форма, един ритъм, една звучност, които будят удивление. Той поет, чрез който българската поезия направи една голяма стъпка към своето съвършенство, заемаше една скромна служба в Народния театър: г. Бобчев успя да го намери там и да го уволни." В. "Вечерна поща" на 27 април съобщава: "Научаваме се, че способния и безукорен в добросъвестността си драматург на театъра г-н П. Яворов, кой едва преди месец-два се завърна от странство, където бе командирован да се специализира по длъжността си, щял да бъде назначен на друга длъжност, за да се назначи на неговото място г-н Н. Атанасов, комуто била обещана отдавна тази длъжност..."

За развързката на този неуспешен удар срещу Яворов научаваме от негово открито писмо, публикувано във в. "Ден" на 1 май (г. VIII, бр. 2503), в което се казва:

"Повечето софийски вестници дадоха отзив на слуха, че съм бил освободен от службата, която заемам в Народния театър. Уместно е в случая да заявя, че досега аз съм можел да забележа от страна на Министерството само благосклонно отношение към мене.

Разпространеният слух е лишен от основания. Г-н Никола Атанасов, тъй незаслужено нападнат, ми е заявил като добър приятел, че той никога не би приел едно място, от което аз бих бил уволнен. Аз съм трогнат от порива на интелигенцията и пресата да се застъпят за мене, но това застъпничество не трябва да бъде несправедливо. Моите заслуги в Народния театър, ако изобщо биха ми се признали такива, се преувеличиха до такава степен, конфузна за мене. Например един вестник каза дори, че настоящия и бъдещия репертоар били мое дело и пр. Това не е тъй и не може да бъде вярно. Репертоарът е винаги дело на артистическия комитет и дори предимно на директора, който е автор на всеки почин и дава направление на театралната политика. Моята лична заслуга в това отношение е трестепенна. Така е било в миналото, така е и сега.

*С молба да се напечата и с почит: П. К. Яворов
София, 30. V. 911."*

За Яворовата полемична натура този примитивен тон на писмото изненадва. Действителна ли е проявената скромност или това е наложителен дипломатически ход пред угрозата да загуби работата си в едно изключително трудно време за него и за българския писател изобщо. Изгонването не на кой да е, а на Пенчо Славейков, навярно го е стреснало и той не е имал друг избор. Още повече че първата пиеса от новия сезон е трябвало да бъде "В полите на Витоша" и затова той изпраща писмо и на режисьора П. Ивановски, който е в Москва, но по издаващия обидна отговор се разбира, че тонът вече е бил доста остър и предизвикателен. Въпреки гордостта и самочувствието, Яворов добре е съзнавал, че този пост му осигурява стабилно материално положение, почести, известност. Всички писатели – от Вазов, Кирил Христов и Антон Страшимиров до Цанко Церковски, Добри Немиров или тези, които са изкушени да пишат, носят ръкописите си и чакат неговото мнение и присъда. Не случайно много от тях вместо с приятелство му отговарят с интриги, злонамереност, дори с открита и непримирима омраза. Публичните обиди, заведените дела, подигравателните и язвителни публикации ще съпътствуват от сега нататък до последните му дни неговия трънлив и жесток земен път.

Докато чете коректурите на "В полите на Витоша", Яворов получава от Александър Паскален екземпляр от превода му на "Саломе" на О. Уайлд, придружен от писмено предложение да подготви "по възможност по-скоро" превода си за второ издание. Издателят иска от

него и “ония работи за “Ромео и Жулиета” – книги за коментар и очерк...” В сп. “Демократически преглед”, г. IX, кн. 5, е поместен обзор на Любимов за “Всемирна библиотека”, в който се изтъква: “Имената на П. К. Яворов, П. Славейков, Н. Николаев, К. Христов и др., които са преводачи на първите сполучливи номера от “Всемирна библиотека”: “Саломе”, “Кренкбий”, “Укротяване на опърничавата жена”... – вдъхват у четеща пълно доверие. Това доверие се оправдава, когато вие разгърнете и зачетете напр. Уайлдовата едноактна драма “Саломе”, преведена на високо художествен и кристално чист български език от г. П. К. Яворов...”

Михаил Арнаудов след запознаването си с Яворов, задълбочава своите наблюдения върху личността му и творческия процес. Оценил мащабността на огромния му талант, той започва прозорливо анкета за живота и произведенията, разпитва го за начина на писане, за замислите на отделните творби и техните шест разговора се осъществяват през втората половина на юни и началото на юли 1911 г. Отделно този плодovit и далновиден учен води кратък дневник за чутото и видяното през последните години от живота на поета, а след това дейно участва в полемиката, за да го защити от мълвата, че е убиец на жена си. Арнаудов е сред малцината, които публикуват рецензии за драмите, дава една спокойна, обективна оценка за сполуките и неуспехите като се опира на признанията на автора. Знаменателни са думите, казани от Яворов за първата му пиеса: “Още сълзите ми не бяха изсъхнали, когато я писах.”

От първите отпечатани екземпляри на “В полите на Витоша” Яворов подарява на проф. Иван Д. Шишманов, на сестра си Екатерина Найденова, на Асен Златаров и др. Михаил Арнаудов отблизо следи драматургичният дебют на именития поет. В дневника си той отбелязва, че на 21 август излиза на разходка с Яворов, Ал. Паскалев, режисьора П. Ивановски. От разговорите научава за интригите на Димко Кьорчев и неговата компания около трагедията “В полите на Витоша”. Съобщава също, че на другия ден е предал на Паскалев две статии – едната кратка за в. “Утро”, а втората по-обстойна за сп. “Съвременна мисъл”. Шишманов, верен на своето западноевропейско възпитание и на етикецията, на 26 август изпраща писмо на Яворов, за да му благодари за подарената книга с автограф и споделя първото си впечатление от нея: “Прочетох драмата Ви – черпена с широки и силни шепи от нашата жива действителност – на един дъх, и мога само

да Ви поздравя със скорошния ѝ несъмнен успех на сцената...” А в бележките си за генералната репетиция, състояла се на 31. VIII. 1911 г., Михаил Арнаудов отбелязва, че “I и II действие невъзможни, особено II”, но “краят великолепен”.

За същото това предпремиерно представление в сряда вечерта има още едно зрителско мнение, на което Яворов без съмнение е много държал и той го получава в писмо, написано върху четири страници кремава луксозна хартия и с плик малък формат:

“Скъпий приятелю,

Позволявам си да Ви нарека тъй, защото, струва ми се, че приятелството е чувството, което съзирам в очите Ви и което, като нещо искрено, чисто и никога несрещнато, ми е много ценно.

Не Ви видях днес на излизане от театъра, за да Ви благодаря за разрешението да дойда на репетицията. Права го сега.

Колкото и моето мнение да Ви е безразлично, но ще си позволя да Ви кажа, че за първ път виждам българска пиеса, която много ме интересува и която много – и з в ъ н р е д н о м н о г о, ми хареса.

Единствена българска пиеса, в която има живот, живот какъвто си е той, мъчителен и често непосилно тежък... и глупостта на всички грозни дребнави неща, които ни пречат да бъдем щастливи, които отнемат всяка жизнерадост, всяка жизнеспособност...

Страх ме е много, че пиесата не ще има успеха, който заслужава. Много е тънка и вярна картината и налага страдание, а публиката ни не обича по чужда вина да страда...

Сега, в надвечерието на моето заминувание за Швейцария, ще очаквам книгата Ви. За трети път ще получавам Ваша книга в надвечерието на заминувание. Само че този път за дълго време ще остава полите на Витоша. Но затова пък “В полите на Витоша” ще са с мене.

Ако не сте много зает, ще бъда много доволна да Ви вида преди да замина. Ще бъда в къщи в петък между 3 и 7, също и в събота сл. обед, елате когато Ви е удобно.

*Най-искрен приятелски поздрав
Лора Каравелова*

Цитирам цялото писмо, защото то заслужава специално внимание. През изминалите месеци от завръщането на двамата от Париж техните пътища постоянно се разминават. След бурния разрив с д-р

Дренков, Лора е принудена да се събере с него, а Екатерина Каравелова дейно подготвя бъдещото развитие на семейния живот на непокорната си дъщеря. Тя използва приятелството с министър-председателя Александър Малинов, член на Демократическата партия, и успява да издействува дипломатически пост за своя зет – консул в Кайро. Така тя е смятала да заздрави съпружеските чувства и да откъсне Лора от софийската среда и преди всичко да попречи на нейното желание да се свърже с Яворов. На 16 март 1911 г. кабинетът на Малинов обаче е свален, а новият български консул в Египет вместо за Кайро заминава за Русе, обаче сам. Госпожа Дренкова вече е живяла в дунавския град, мрачните месеци след сватбата са оставили тежка незаличима рана в сърцето ѝ. Смъртта на първата ѝ рожба, след това раждането на втория син Петко, провинциалното безделие, играта на карти и постоянните закъснявания нощем на съпруга, не могат повече да я привържат към дома и брачното ложе. Разводът е единственият възможен изход в този заплетен кръг и младата жена го избира с решителност, каквато само тя притежава. Това е нейното категорично желание и тя го заявява и на майка си, и на своя съпруг.

Лора е имала ясна представа за своята участ още когато се завръща от чужбина и от Мюнхен на 16 декември 1910 г. Изпраща пощенска карта на Яворов, в която пише: “И ме е страх, силно ме е страх от дните, които идат. Не, не ще задавам никакви въпроси; ще пиша глупави карти, догдето трена запръхти из мрачината – зная ли добре защо и къде?” В главата ѝ се въртят разни хаотични мисли и желания. Писмото си тя завършва така: “Най-искрен приятелски поздрав, разчитайки на приятелството, което ми обещахте и за което бърже забравихте.” Властната интонация отговаря на нейния натгорел и на нескриваното ѝ намерение да завоюва вниманието на Яворов.

На 10 март във в. “Воля” е отпечатано “Писмо до никого”, подписано с името Кармен. Как ли тогавашният читател е възприел тази кратка белетристична творба, която започва със странни размисли:

“Самотията е хубава... Не самотия, която тежи, обезсилва, отчайва и тласка към безумия. А разумно отдалечаване от всичко, което е вълнувало и изменяло душата ви – в самотия, която успокоява.” И авторката продължава: “Да, самотията е убежище от най-досадния враг въпросът. А скимвало ли ви е някога, че самотията е любов? И заглеждали ли сте се в полумрака на изминалата младост? Бихте се видели, бихте ги видели

може би тогава. Бихте ги видели млади и стройни до старовремския прозорец, над снежно безкрайно поле, което се слива на мръкване с белите върхове на далечни планини, а над тях друго безкрайно зимно поле – белите облаци. И в полумрака те напразно се мъчат да ги разграничават, напразно се взират в далнината... Нейният поглед се връща бавно и тъне в неговите очи, чудесни и дълбоки. И за миг ти се струва, че и техните души са неразграничени, белоснежни и безкрайни. Една единствена душа, една прекрасна самотия сред един мъртъв свят...”

Тази миниатюра в проза впечатлява с изострения си психологизъм, модерен стил и опит да се разтълкува човешкият свят в началото на XX век: “Да, ний се размечтахме и то в ден, когато Едисон категорично ви заявява, че душата е измислица, абсурдна като всяка друга идея за безсмъртие...” За онези, които са следили литературния ни живот тогава, не е било невъзможно да направят връзка с “Писмо до никого”, публикувано в органа на Демократическата партия в. “Пряпорец” на 14 октомври 1910 г., и второ “Писмо до никого”, излязло на 23 октомври, като и двете творби са подписани с инициалите Л. П. К. И тъй като в “писмата” се говори за Лондон и англичаните, близките до редакцията не е било трудно да разчетат авторските инициали – Лора Петкова Каравелова.

Литературните заложи на малката дъщеря на Петко Каравелов са били познати и на нейния кръстник Пенчо Славейков, на Петко Ю. Тодоров, с когото тя кореспондира и му изпраща своите ранни опити. В сп. “Мисъл” (кн. 8, 1906 г.) е отпечатано стихотворението в проза “Ели” на Дафина – така редакторите са решили да подпишат Лора Каравелова. Както отбелязва Ганка Найденова, в същата книжка излиза и стихотворението на Яворов “Душата ми е стон. Душата ми е зов” без заглавието и датата, добавени от поета при подготовката на сборника с избрани негови творби след гибелта на Лора. Случайност или съдбовен знак?

Свързана с културния елит на столицата, Лора има възможност да научава всички новини около театъра, изложбите, литературата. За нея не е било никак трудно да следи подготовката на пиесата “В полите на Витоша”, с която ще бъде открит новия театрален сезон. Нещо повече. Именно предварителният интерес към първата Яворова пиеса дава възможност на младата жена да търси начини да общува с автора, да покаже своето специално внимание към него. Живееща отдел-

но от съпруга си, Лора също е ухажвана. В нея силно е влюбен Григор Василев, който според собственото му описание в запазения дневник, ѝ направил признание на колене. Отговорът на красавицата бил съкрушителен за него: “Ако действително ме обичаш, иди и кажи на Яворов, че искам той да ми каже тези думи.” Въпреки унижателното положение, младият и преуспяващ столичен адвокат и член на Демократическата партия, изпълнил капризното желание на жената, на която месеци наред е показвал, че я желае. Тя обаче е направила своя избор и всячески иска да спечели сърцето на драматурга на Народния театър, макар че той вежливо я отбягва. Неговият отговор, даден на Лора пред гроба на Мина, се е оказал горчив, но чувствата ѝ се разпалват в София още по-силно. Яворов описва пред своя зет Никола Найденов как се развиват взаимоотношенията между двамата: “Поздрави, изпращани от специални лица, подаръци, задирвания, посещения в театъра и другаде не ме отклониха от решението ми – да не се поддавам.” Това се потвърждава и от Атанас Крачолов, който разказва на Михаил Арнаудов: “И в София после тя го е преследвала дълго време с букети и другояче, но той я е отбягвал. За това свидетелствуваше и г-жа Манчева, хазайка на Яворов в София на ул. “Витошка”, на ъгъла с ул. “Солун”.”

Правейки своята анкета с Яворов, Михаил Арнаудов, тогава доцент, е имал възможност да наблюдава отблизо живота и поведението на поета през лятото на 1911 г. Той разказва интересен епизод, от който може да се съди как Яворов е възприемал Лора: “За да се разбере понизеното настроение на Яворов от това време, трябва да забележа, че свръх досадите в театъра, той, чието сърце беше останало незаето след загубата на Мина, захвана тъкмо по това време да изпитва жива симпатия към г-ца М. Още в София ми повери, че ще дойде в Боровец (Чамкория) и че ще се обясни на тази г-ца, която също не беше безразлична към него и безусловно щеше за отвърне на чувствата му. Но той не дойде и между това през есента симпатиите му наклониха към Лора, която първа имаше инициативата за новия сърдечен – и трагичен – роман.” Арнаудов прави и средната добавка: “Че Лора е узнала по-късно нещо за чувствата, които Яворов е хранел към М., свидетелствува едно нейно писмо от Париж (пролетта 1912 г.), в което личи и скритата ѝ ревност.”

В писмата си, за които споменава Арнаудов, Лора разказва за госпожица Маня Малинова, сестрата на Александър Малинов, съпартиец на нейния баща.

Тя пише на Яворов, че Малинова ѝ съобщила за анкетата на в. “Утро” за туберкулозата, но забравила да изпрати изрезката от вестника с неговия отговор. Пак докато е в Париж, Лора описва на своя любим, как е била ухажвана от Михаил Арнаудов, докато тя пък е искала да го види през време на техния престой по едно и също време във френската столица след погребението на Мина. Какъв невероятен лабиринт са човешките интимни вълнения, страсти и желания! Какви невероятни пътища има сърцето, за да покаже своите права! Много трудно е да се проследят извивките и нюансите на емоционалните настроения, на внезапно бликналите чувства и техния таен знак.

Така стигаме отново до трескавата атмосфера, обгръщаща сцената на Народния театър, преди да се вдигне завесата на новата българска пиеса “В полите на Витоша”. Докато Яворов е в Казиното след генералната репетиция, Лора Каравелова му пише писмото си от 30 август. Обръщението “скъпи приятелю” е не само твърде интимно, но издава нетърпението на тази, която го е написала. Тук може да се посочи фактът, че една година преди това – на 28 септември, Лора изпраща луксозно издание на поезията на Омар Хайям, преведена на английски, на мъжа, когото единствено е обичала до онзи момент: “На моят скъп приятел господин Петър Нейков.” Изненадва обяснението, което следва в самото начало на писмото ѝ: “Струва ми се, че приятелството е чувството, което съзирам в очите Ви и което, като нещо искрено, чисто и никога несрещнато, ми е много ценно.” Неспokoйният автор несъмнено е прочел мнението за своя дебют като драматург много повече от комплимент. Съобщението за заминаването за Швейцария вероятно също повлиява на решението му да приеме поканата за визита в деня на първото представление.

Когато Яворов отива в дома на Лора Каравелова, той носи със себе си луксозно подвързан екземпляр в кафява кожа, подплатен със златисто моаре на “В полите на Витоша”. На първата вътрешна страница е написал: “На г-жа Лора Каравелова П. Яворов. 1 септ. 11. София.” Двете желания, изразени в изпратеното писмо, са изпълнени. Има обаче лека промяна в уговореното време на срещата – вместо в петък след обяд, тя става в четвъртък. На афиша на Народния театър с големи букви пише: “Четвъртък – 1 септември, откриване на сезона...” Какво е наложило промяната? Нетърпелива и импулсивна, с верен женски усет, влюбената почитателка на поета е усетила, че той е напрег-

нат, даже уморен и изнервен от предстоящото събитие. Двамата, макар и за кратко, за разговаряли. Освен това една от най-близките приятелки на Лора – Радка Бонева, е поискала услуга от Яворов. Затова веднага след генералната репетиция и след изпратеното писмо със суперлативите за “В полите на Витоша”, на другия ден сутринта Лора потърсва Яворов в театъра и като не го намира, му оставя бележка: “Дойдох само да Ви напомна обещанието, дадено на г-ца Бонева... До виждане в 4 ½.” Значи гостът е приел промяната и прави визита, която има преломно значение за взаимоотношенията му с известната столична красавица. По време на разговора Яворов я вижда сякаш в нова светлина. Непременно е станало дума за пиесата, за сюжета и героите в нея. Освен това Лора е описала положението, в което се намира. На 5 август тя е подала заявление с вх. № 5411 до Епархийския архиепiscop, в което е обяснила, че “на 19 годишна възраст, още млада и неопитна през. м. април 1907 г. встъпила в първи брак с Иван Дренков, съпружеският ѝ живот с когото от самото начало не бил от щастливите...” Другите обвинения са, че “прекарвал времето си в играене на комар, по който губел с хиляди левове, и след като изчерпал средствата, започнал да тегли от заявителката значителни суми”, даже “той не бил чужд и на сношения с други жени”.

Макар че д-р Дренков от своя страна е дал възражение срещу “приписанието от жена му обвинения, която била имала смелостта да го обвинява в туй, което било нейно собствено прегрешение...”, тя няма намерение повече да се събира с него и с искрен глас дава на Яворов да разбере, че чувствата ѝ са насочени само към него и той е мъжът, когото тя силно желае. Поласкан и очарован от дъщерята на Петко Каравелов, Яворов като че ли я вижда такава, каквато тя е била при тяхната първа среща на излета до Драгалевския манастир през 1906 г. От тогава са изминали точно пет години. И двамата знаят раните си – Петър Нейков вече обича друга жена и Лора вече не може да се надява на неговата любов, Яворов се е разделил драматично с Дора Габе, загубил е завинаги Минка. В уютна на богатия дом поетът неусетно се отпуска, изведнаж усеща как след толкова безсънни нощи, докато подготвя “В полите на Витоша” за сцената, има нужда от ласки и топлина. Долавя с цялото си тяло пламващия порив на желанието, което погледът му издава, макар че иска да го скрие. Жената срещу него обаче безпогрешно го долавя и това я насърчава да говори открито и без свян. Броените минути са изтекли, но погледите, неволните докосвания, недоизречените думи и уговорката

Малко известна снимка от октомври 1909 г., подарена от Яворов на семейството на сестра му Екатерина

да се видят много скоро вече са предопределили бъдещата връзка. Колко важна е била тази изповедна среща и за двамата разбираме няколко месеца по-късно, когато на 10 март 1912 г. Лора в свое писмо споделя: “Един път ти, кой знае в какъв момент, ми заяви, че ще ме обичаш все пак – даже ако не съм била само твоя от 1 септемврий насам. Но за тия работи аз не мисля тъй, мой милий приятелю, и в деня, когато разбира, че ти не си само мой, аз не ще мога да те обичам.”

На този съдбовен 1 септември от последната щастлива година в Яворовия живот, предстои важно творческо събитие, очаквано и от приятелите, и от неговите врагове. Пресата е хроникирала нарастващия интерес към дебюта на поета като драматург. В “Утро” още на 24 август публикува статия от М. П. за “В полите на Витоша”. Ганка Найденова в своя известен “Летопис за...”, свръхбогат на факти и документи, неточно е разтълкувала инициалите – авторът не е Михаил Пундев, както тя сочи, а Михаил Петров (Арнаулов), необяснима грешка, след като няколко реда по-горе съобщава, че Михаил Арнаулов е предал на Ал. Паскалев две статии – едната за в. “Утро”, а другата за сп. “Съвременна мисъл”, редактирано от издателя, където

авторът се подписва с наложилото се вече негово име. И така Арнаудов дава първата изключително висока оценка за пиесата: “Трагедия – от Яворов? Така са се питали навярно мнозина, които са прочели известието за най-новото произведение на поета. Трагедия – от Яворов? Нима може един лирик да пише драма?... Въпреки очакванията на някои, у Яворов има силна драматическа жилка. Има я като вродено разположение, има я и като съзнателно усвоено изкуство.” Авторът още подчертава: “Техниката е класическа в най-добрата смисъл на думата. Психологията вярна и дълбока. С една дума произведение, за което може да се честити и на публиката, и на сцена. Такива неща правят епоха в литературата.”

От своя страна в. “Ден” съобщава: “Довечера се открива сезонът на Народния театър в София с трагедията на П. К. Яворов “В полите на Витоша”. Снощи имаше в театъра генерална репетиция на трагедията.” Към почти еднакъв текст на новината в. “Вечерна поща” добавя: “Софийската публика проявява голям интерес към тази пиеса.” В своя кратък дневник Михаил Арнаудов описва спектакъла, след като лично е получил билет за него от автора: “Вечерта в театъра, на Яворовата пиеса. Всички места разпродадени. I действие добре, макар Сарафов и да говори бърже. II действие добре прието от публиката, но зле поставено от режисьора, понеже имаше много движение и не се чуваше разговора на Христофоров: вниманието на публиката бе отвлечено от главното. III д. слабо: Кирков декламира, без да разбира нещо. IV и V действие много добре. Публиката аплодира. Яворов се яви да благодари. Край в 12 часа. После в Казиното, с Яворов, Б. Пенев, д-р Тихов и Паскалев до 1 ¼ ч. Кирил Христов поглеждаше отстрана. Там (на друго място) и Лора.”

Това, което журналистите отбелязват, а Арнаудов естествено пропуска, е, че на представлението са присъствували министър-председателят Иван Евст. Гешов и министрите П. Тодоров и С. С. Бобчев, но лаконичните бележки на литературоведа тежат с обективната критическа оценка. Ето как е видяла и преживяла тази вечер Дора Габе, в чието сърце още не е отшумяла болката от разбитата любов: “Седяхме на втория ред с Боян Пенев, а зад мене беше Лора. Нищо не знаехме за нея, нито за него. Вълнувах се през цялото време, засягаше ме съдбата на това представление, съдържанието на пиесата, успехът... Когато извикаха на сцената Яворов, видя ми се много променен – не бях

го виждала отдавна: свитият и приведен Яворов имаше нов блясък в очите си, беше нов човек, вече изплувал от нивото на нашата действителност, сякаш имаше пиедестал. Така ми се стори тогава... Когато се свърши, Яворов ни намери и отидохме заедно в казиното. Той седна с нас. Беше тих, почти тъжен.

– Не сте ли доволен?

– Как да кажа – авторът никога не може да открие напълно своя герой гледа, слуша и сякаш са му отнели нещо – жали за нещо загубено. Но... не мислете, че не съм доволен, о не, напротив, всички играха великолепно...

И почна оживено и преувеличено да хвали, сякаш беше пред свършено чужди хора, пред които трябва да говори само любезности и да изказва похвали.

– Ами успехът? Доволен ли сте?

– Разбира се, разбира се – и погледът му изведнъж стана победоносен.

В това време влезе Лора. Цяла в черно, с гладко вчесана черна лъскава коса, с големи влажни очи. Мина край нас. Яворов и Боян Пенев се привдигнаха и я поздравиха. Тя отмина и седна заедно с лицата, които я придружаваха, недалеч от нас.

– Колко скръб има в очите на тая жена! Откъде се сбира толкова скръб в едни човешки очи – казах аз на глас, като гледах Лора.

Без да си вдигне главата, без да се обърне, Яворов рече:

– Да. Това е жена, която един поет трябва да разгадае.

Запомних тия думи, казани бавно, съсредоточено, неприсъщо на Яворовия начин на говорене. Звучат ми досега тия думи с гласа на Яворов. Защо ли се връзаха така? Нима можех да предполагам, че един ден те ще станат за него съдбоносни?”

Това е публикувала известната поетеса през 1939 г. в сп. “Изкуство и критика”, а ето нейния стегнат разказ за далечната септемврийска нощ, записан от Мария Михаил на 14 април 1982 г.: “След спектакъла той дойде в казиното и седна на нашата маса. Поздравихме го с успеха. Дойдоха и други. След малко покрай нас мина Лора Каравелова – висока, красива, царствена.

– Какви очи има тази жена! Дълбоки и тъжни – за какво ли тъгува? – неволно продумах.

– Да, обади се Яворов, това е жена, която само един поет може да разреши...” Автентичното въздействие на живото описание в разговора се долавя

веднага, то е по-просто, без разкрасяването, като че ли неизбежно, когато човек пише. Вторият вариант на Яворовата реплика съдържа по-богат подтекст. В “трябва да разгадае” има нещо пресилено, наставническо, то подсказва агресивно желание, докато “в може да разреши” се крие предположение, естествен порив, издава се някакво скрито намерение...

Ако възприемем буквално спомена на Дора Габе, ще останем с впечатление, че премиерата е имала триумфален успех, но ето какво разказва на 8 септември в спомените си Боян Пенев, нейният съпруг, чиято критическа звезда в ония години все по-ярко изгрява, а дружбата му с Яворов е силна и важна за двамата:

“След първото представление на неговата драма “В полите на Витоша” няколко пъти ме моли да бъда искрен и да му кажа мнението си за пиесата. Аз посочих между другото няколко недостатъка. Беше полунощ. По целия път той се мъчеше да ме убеди, че това, което посочвам аз, не е недостатък, а предимство на неговата драма (аз изтъквам, че интимната, любовната драма е твърде оскъдна откъм драматизъм, откъм замисъл и откъм изпълнение и прочее или външна драма, конфликтът между Драгоданоглу и Христофоров трябваше да бъде центърът; или пък интимната драма). Обикновена тактика в Яворов: ако му кажеш, че някое негово произведение е слабо, той ще се мъчи да те убеди, че то е най-хубавото!... След представлението той ме изпрати до дома (беше и Дора с нас) и през цялото време се мъчеше да ме убеди, че не съм прав. Аз мълчах, понеже виждах, че е безполезно да се спори с него. Колкото повече се увлича да говори толкова по-неверен ставаше, най-сетне започна да говори през зъби и съвсем безсмислено... Яворов обръщаше извънредно голямо внимание на онова, което се говореше и пишеше по негов адрес. Една неблагоприятна рецензия го трови, озлобява го, прави го мрачен, а нищо не му е тъй приятно и не го радва толкова много, както един благоприятен отзив. С каква сериозност ми съобщаваше той в кой вестник какъв отзив ще се появи за неговата драма. Той вече сварил да узнае авторите на тия бъдещи отзиви! Една вечер ми разправя няколко часа кой какво говорил за пиесата му по кафенетата. Разправи ми подробно кой какво мислел за неговата пиеса и всичко това той узнал посредством други лица. Той беше извънредно много благодарен на доцент Михаил Арнаудов, който написал

една възторжена похвала на драмата му във вестник “Утро”! Яворов се сближава с всички онези, които го хвалят или които са склонни да го хвалят... Той им угаждаше, държеше се дипломатически в отношенията си към тях, гъделичкаше слабостите им, изкусно им въздействаше да изменят литературните си мнения в една или друга посока. У него има твърде много безхарактерност, както и у неговия герой Христофоров, твърде много лицемерие, неискреност, пози, декламация. Особено в отношенията си към другите е фалшив; той не е способен за истинска и дълбока дружба, едва ли е способен да обикне друго (жена или мъж) до себеотрицание и саможертва! Той не е в състояние да жертва нищо от себе си, да жертва, без да обърне вниманието на околните, без да позира, без да прави капитал от това...”

Критическата присъда, както и характеристиката на Яворов, са остри, неблагоприятни, даже в определена степен сурови, но именно заради това са ценни. Боян Пенев много добре е разбрал колко самобитен и ярък талант е поетът, какви огромни заложи носи в душата си, но не го идеализира, нито пък успява винаги да намери обективната преценка. Долавяме и лична неприязън, дори ревност и завист. Двамата са много различни, може би заради това са изпитвали влечение един към друг. Ще цитирам още една част от този спомен, защото той дава възможност по-добре да навлезем в сложните взаимоотношения на творците, да разберем техните нравствени постъпки. Наблюденията на ерудирания литературовед имат голяма психологическа стойност и дават възможност да разберем грешките, увлеченията, дори срамни постъпки, но само чрез тях можем да видим и изключителните качества, величието. Той анализира отношенията на Яворов с Кирил Христов и описаните епизоди, без съмнение, будят размисъл: “По-рано бяха скарани. След това се примириха. Но дружбата им не беше искрена; те ходеха заедно под ръка, шепнеха си, но след като се разделят, Яворов се подиграваше с Кирил Христов и не намира нищо у него, а Кирил Христов клюкарства по най-долен начин из кафенетата по адрес на Яворов. Един характерен случай. Веднъж отивам в театъра и заварвам Яворов да чете едно действие (IV) от пиесата си на К. Христов. Седнах и аз да слушам. След като свърши Яворов четенето, попита ме какво ми е мнението. Казах му, че не мога нищо да кажа, понеже нямам никакво представление за цялата драма. Кирил

Христов доколкото помня, похвали Яворов. След няколко дни Кирил Христов срещнал издателя Александър Паскалев (който твърде ревностно услужваше на Яворов, съобщаваше му какво се говори за него, кой го говори) и му казва, че Яворов написал една невъобразимо лоша, слаба драма, казал, че при четенето и аз съм се намерил в твърде неловко положение, потил съм се, понеже съм бил принуден да се произнеса за едно лошо литературно произведение, слабо във всяко отношение... Кирил Христов е говорил наляво и надясно против Яворовата драма, против Яворов. След няколко дни Яворов ми показва екземпляр от "Химни на зората" от Кирил Христов "На моя добър приятел П. Яворов".

Автографът е цитиран неточно – той е следният: "На добрия приятел Пея Кирил.", но това не променя смисъла на изтъкнатото от Боян Пенев, който също е деен участник в разгарящите се страсти и около Яворов и въобще в литературните среди и съвсем не е безгрешен както в личния си живот, така и в критическата си дейност.

Създавайки пиесата си върху документална основа, поетът не може да не е съзнавал предизвикателството, с което хвърля ръкавицата си на цялото общество, на софийския хайлаф, на противници и съперници. В този момент, когато се надига вълната на отрицание и злост, той намира пълна подкрепа от жената, която го привлича и плаши едновременно. Това го кара да се сближат, да ѝ покаже, че я желае... Първото нейно писмо след премиерата красноречиво показва невероятната промяна, чакана месеци, затова изповедта е така задъхана, отхвърляща всякаква дискретност и женско притворство:

"Сега се върнах от казиното, гдето отидох да те вида на излизане от театъра. Не мога да спа и не мога да пиша. Щастието е и скъпо и неочаквано... Ако можеш да подозираш колко е скъпо и желанно и отдавна очаквано това "неочаквано" щастие..."

А толкова много работи тежат на гърдите ми, толкова въпроси на устните ми... Почти те не познавам, а те обичам – ти ще го почувстваш много по-късно. Писмото ми е несвързано, прости ме за това, но разбери че съм щастлива, както никога по-рано. Щастлива съм, че те обичам – т е б е. Щастлива съм и за това, че ти започваш да ме обичаш. И живота ми се струва хубав, като никога.

Твоя Лора."

Трескавото любовно чувство изпълва и добавените редове: "Казах ти да дойдеш утре в 5 часа, а ако и утрешните часове са дълги като тези, които тази нощ минават? До 5 часът след обяд толкова много време и тъй бих искала да те вида сутринта... А у нас ще има хора и ще трябва да бъдем предпазливи, догдето формалностите на развода се свършат, а това ще е през ноемврий или декемврий... Всичко това е отегчително, но няма какво да се прави." И отново: "Твоята, да, твоята Лора."

Каква изненадваща фамилиарност – официалното "Вие" е отстъпило на интимното "ти". На 4 септември Лора пише вече с категоричност, каквато могат да имат помежду си само хора, които си принадлежат: "Ти трябва да дойдеш, защото инак денят ще ми е изгубен... Или ми кажи да замина – или ако остана тук – ще те виждам всеки ден поне за няколко минути, гдето и да е... И тъй до виждане, от 3 ½ – 4 до 8 съм в къщи и те чакам. Обичам те Лора." Срещите зачестяват и стават открити – Лора идва в театъра и оставя набързо написани бележки с обръщения, които се менят – Яворе, приятелю, понякога изпратените къси писма имат изненадващо съдържание: "Не забравяй да помислиш за мене, когато получиш писмото, мой скъпий единствений приятелю. Ще се мъча да ти внуша днес да мислиш да мене, но моята хипнотизаторска способност нели знаеш колко е слаба."

Преките наблюдения и разговори на Арнаудов с Яворов дават възможност също да се прецизират някои факти и състояния на човека и твореца. За срещата си с него на 17 септември той отбелязва: "Откри ми, че от 4 т.м. има намерение да вземе Лора за жена. На ръката му златен пръстен за 900 лв. По-рано от 1 септ. не се е виждал тук с нея, но "знаят се" вече от 3 години. Към 12 часа дойде да го вземе Лора. Преглеждах рецензията си върху Яворовата драма." Това потвърждава убеждението, че дните след премиерата са преломни в чувствата на поета и жената, която така упорито и жадно го търси. Свидетелство за това, че двамата са преживели най-послед физическата наслада, имали са своята "нощ", е подаръкът, който Яворов прави на новата си избранница, а на другия ден след това – 9 септември, тя му изпраща писмо: "Пръстена, за когото ти даже не благодарих, е на ръката ми и там ще остане, въпреки въпросите, които подбужда. Но има такава нежност в желанието ти да ми напомваш това, което аз все едно, бъди убеден, не

мога да забравя, щото нямам сила да се разделя от него.

Винаги съм считала не само уничително, но и напълно невъзможно да приема най-нищожния предмет от когото и да е... Това е единственото нещо, което смушава моята радост да имам твоя пръстен. А вчера колебанието да приема опалите ти беше само за миг. Днес само радост чувствавам, някаква светла, непозната радост. Ти се шегуваше вчера и намираше, че силата ти е в ноктите. А днес аз съвсем сериозно чувствавам, щото ме е страх да го сменя.” В следващите редове напомня вълнуващите часове на тяхното запознаване на 20 август 1906 г. Макар и вече сгодена, тя е изпитвала това пламенно чувство, което Яворов така изразително е разкрил в стихотворението си “Стон” (“На Лора”). В това “още тогава” се подсказва истината за поведението на г-жа Дренкова, за нейния стремеж да спечели сърцето на поета. Ето какво още му пише тя: “Ако го имах този пръстен още тогава – преди няколко години, всичко би било тъй друго, а без него аз бях тъй безпомощна и сама... Струва ми се, че целия си живот трябва да съм чакала този пръстен. В Лондон тъй често съм се любовала на опалите, всеки камък ме тъй странно привличаше и като че ли търсех нещо в него. Но кой знае защо никога не помислих да си купя сама един опал. Чакала съм твоите опали. Нещо в мене, което е било винаги само твое, е знаело, че ти ще ми ги дадеш. И цялото ми същество ти е благодарно за това, което ти вложи в тях и което те ми внушава.”

Без съмнение Лора е познавала стихотворението “Пръстен с опал”, което е първото стихотворение от цикъла “Писма”, посветен на Мина, и предизвикал бурната реакция на нейните братя. След като девойката вече е мъртва, не е ли възприемала тя вече за себе си авторвата изповед:

*Над бездни, върхове, неведоми пространства
мечтата ти лети-прелита в бодър сън –
и чуя аз в нощта на тъмни окаяństwa,
спасителния предразсветен звън.*

*Ще дойдеш ти, заря-невинност всепобедна,
в одеждата на своя ароматен свян,
и то ще бъде час на изповед последна,
слияние в един вълшебен блян.*

Според разпространеното поверие камъкът опал носи нещастие, а Яворов е подарил и на шестнадесет годишната девойка пръстен с опал, какъвто подарява

на Лора. Дали това е случайност, или съзнателно предизвикателство към съдбата?

Но Лора Каравелова е вече запозната с пиесата “В полите на Витоша”. И когато чете текста, и когато гледа спектакъла тя не може да не е впечатлена от спора между Елисавета и Мила в Четвърто действие. Тогава девойката казва на своята снаха: “Тоя пръстен е от Христофорова... Защото отдавна ми го даде. Най-напред, като го погледнах: опал – аз се уплаших. Опала носи нещастие, така ми бяха казвали. Но Христофоров ме накара да погледна вътре и веднага разбрах... Раздробете това камъче на прах – неговият пламък ще грее и в най-дребния прашец... Опалът е камък на нещастие за ония, които се боят: той крие в себе си пламъка на вечната любов. Пръстен с опал трябва да носят вярващите в любовта си. Аз нося такъв от Христа. Аз съм негова годеница. Аз съм негова жена...” С героинята на сцената не е ли и Лора повтаряла за себе си тези думи? В края на същото писмо решената на саможертва в името на любовта жена добавя: “Ще те моля по никакъв начин да се не печата това, което ти дадох. Аз имам и ще имам достатъчно грижи, за да нямам време да мисля за някаква моя литературна деятелност. Първата единствената грижа ще бъде да бдя над живота на нашата любов, да бдя неуморно, всекичасно. Аз не трябва, не мога да те загуба. Но това ти разбираш по-добре от мене.”

Яворов не изпълнява желанието на Лора. Имайки пълното благоразположение на Александър Паскалев, той му дава за печат в сп. “Съвременна мисъл” поредното “Писмо до никого”, което е публикувано в кн. 7, г. II, под заглавие “За новата страна”. Началото на тази психологическа импресия отразява нещо съществено от душевната нагласа на авторката и нейното поведение: “Оставаш отдавна позната страна, близки отдавна познати хора. Но не тъгуваш на тръгване. Тъгата за старото чезне в нетърпеливото очакване на хубавото ново. А кой знае защо новото винаги очакваме като хубаво.” Пътуването, промяната за нея са едно от главните решения в живота ѝ. С бягство и заминаване тя иска да се спаси от съпружеския затвор. Най-напред е пътуването между София и Русе. После прави опит с Петър Нейков да намери желаното щастие, но отчаяният опит пропада и годеницата е “заточена” в Карлово при Велика Камбанова, сестра на нейния баща Петко Каравелов. Нито насилиственото връщане при д-р Иван Дренков, нито двете

раждания – първото ѝ дете умира, са могли да я примирят с обстановката, която ѝ е втръснала. Решава да замине в чужбина и избира Лондон – годините, прекарани в католическия пансион “Нотр дам дьо Сион” в Париж, са достатъчни, за да се завърне пак във френската столица. От цитираното вече писмо до Яворов разбираме за поредното ѝ желание за заминаване – за Швейцария. Литературните интереси на Лора, нейната психологическа проза са оценени от драматурга, който се бори за признание в храма на Мелпомена, затова още в следващата кн. 8 на сп. “Съвременна мисъл” излиза ново “Писмо до никого”, озаглавено “Кошмар”. Подписани с инициали Л. двете публикации допълват познатите вече творчески изяви на авторката.

В тези две книги на списанието са поместени и статии на Михаил Арнаудов и д-р Михаил Тихов за пиесата “В полите на Витоша”. И в литературата новата “двойка” търси своето място и признание. Макар и все още предпазливо, те се показват заедно. Интересни са впечатленията на Дора Габе, чиито ревнив поглед е по-проницателен от останалите: “След няколко дни Яворов дохожда с Лора у дома. По лицето му и радост, и суетното ликуване на победител, който има най-хубавата жена – и безгрижието на човек, който не знае накъде го води съдбата. Говорят за женитба. Не може да им се вярва. Тъй полусериозно го казва Яворов, не се разбира дали се шегува на себе си, или се подиграва – истина ли е всичко. Никога не го видях непосредствено пряк – винаги се скрива зад думите и усмивката, сякаш не му се ще да го знае никой. Яворов и женитбата! Такъв неспокойник, такъв самотник, който никому не е сърдечен приятел, защото никому не се дава цял, сега същият този Яворов ще се затвори в четири стени!”

В друг спомен Дора Габе пресъздава тази сцена по-сгъстено като вплита и мнението на своя съпруг: “Спомням си първия ден, в който Яворов доведе Лора у дома. Тя не седна. Застанала права, опряла гръб о прозореца, тя сияеше в своята поразителна красота. Ние я гледахме възхитени. Яворов имаше вид на победител.

– Какво ли ще излезе от тоя двойка – рече скептично Боян Пенев, – тя аристократка, той харамия!” И поетесата добавя: “Думите му се оправдаха.” Сходно пророчество намираме и в мемоарните бележки на Мара Белчева: “В Италия научихме, не след много, за годеежа му с Лора. Искаше да дойде с нея при нас. “Не ни трябват! – извика Пенчо. – Тази работа хич не

ми харесва, ще трае най-много една година. Те не са един за друг.” Хубава е Лора и умна, тя ще го инспирира. “Аз път ти казвам, зле ще свършат, той не е за нея.” (Пенчо беше неин кръстник.)”

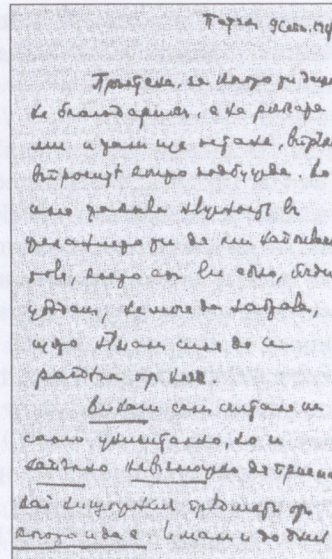
Доколко тези мрачни предсказания, скрити за двамата влюбени, са имали за тях значение? Физическото привличане и жарката страст, размяната на пръстените, бележките и писмата, разходките до Пипиниерата, до някой столичен ъгъл – “Солунска” и “Белчев”, изложбата на картини на ул. “Аксаков” (Тръпковата галерия), най-често театъра, дори въпроси като следният: “Лошо момче, ще можеш ли да дойдеш за една минута, но с условие, че не ще ми се сърдиш?” – това е началото на любовния роман между Яворов и Лора Каравелова, все още г-жа Дренкова. Дори когато интимно съпричастният към вълненията на поета Михаил Арнаудов отбелязва в дневника си на 30 септември: “Яворов ми откри, че отношенията му към Лора били някак особени и женитбата – несигурен проект.”, връзката изглежда достатъчно силна. Пак Арнаудов отбелязва след две седмици: “Режисьорът Ивановски разказа, че цяла София говорела за женитбата на Яворов, че К. Христов дори пресметнал зестрата му (150 хиляди лева!). После Яворов ми събщи, че не знае какво прави, че е влюбен и разсеян...” (12 октомври.)

Как е виждал перспективата на своята дружба с поета Лора проличава в изпълненото с доверие писмо до лелята Велика Камбанова, което тя ѝ написва на 6 януари 1912 г. В него ѝ съобщава за развода си и за мъжа, с когото иска да свърже живота си: “През февруари може да се случи да дойде в Пловдив г-н Яворов. Ще му поръчам да дойде да те види. Ти го посрещни добре, защото ний сме големи приятели и не е чудно да се ожена за него. Ти ще го видиш колко е мил и добър човек, прилича по характер на баща ми – та вярвам, че ще сме щастливи. Мама не изглежда да е много доволна, та затова нищо не ѝ пиши зарад Яворов, да се не сърди напразно. А то аз нямам никакво намерение да я слушам, защото като я послушах веднъж, само си съсипах младостта. Ако се случи и Рашко да дойде в Пловдив, не му говори нищо за тоя работа, защото нали го знаеш какъв е неразбран и винаги държи на мама. Напиши ми дълго писмо в плика, който ти пращам. Яворов е секретар на директора на Народния театър и той ще го получи, ще ми го предаде...” Не напомнят ли терзанията на Лора тези на безпомощната Мина, която отчаяно трябва да брани чувствата си от

хората, които са ѝ най-близки и не я разбират до края на мъченическия ѝ живот!

Първите кризисни моменти в любовта на двамата обаче са породени от напрежението, свързано с оценките за “В полите на Витоша”. Ако приятелят Александър Паскалев дава място на две високи мнения в “Съвременна мисъл”, то критическият вой изпълва цялата преса и ударите заплашително нарастват срещу автора и неговото дело. Още след второто представление Н. Ставрев (Александър Балабанов) публикува в три последователни броя на в. “Ден” остра, отрицателна рецензия: “Г-н П. К. Яворов се излага с тази своя работа, както не се е излагал друг път... В трагедията авторът с вулгарни средства си служи, за да спечели симпатиите на публиката, и то даже на публиката от най-долно качество... Лицата са охарактеризирани с празни и банални фрази, с вулгарни подмятания...” Понеже рецензентът не е кой да е, а високо ерудиран литератор, макар и тогава все още млад, неволно сега се питаме защо е била вложена такава силна, бъдеща отвращение, злост?

Същият негативен патос и омраза влага и Димо Кьорчев, който със силна ирония отбелязва: “Като сюжет и като идея “В полите на Витоша” е отлична, но за да я харесате, помолете някой прост човек да я прочете и ви я разкаже. Сам не бихте могли да я изчетете до край.” И следва критическото пророкуване: “Отсега нататък съдбата на г. Яворов като писател ще бъде тежка. Той, както и мнозина други, изчерпва извора на силите си и занаят като богатства ще му останат повторението и хитростта.” (в. “Воля”, г. I, бр. 159) Отзовава се белетристът и бъдещ автор на пиесата “Майстори” Рачо Стоянов във в. “Артист”: “В тази си драма г. Яворов се е помъчил да внесе едно осветление на политическите нрави у нас. За голямо съжаление г. Яворов не е можал да постигне поставените си задачи.” Антон Страшимиров също не пропуска случая за мъст срещу нашумелия през последните години талант: “Авторът няма елементарни познания по теория на драмата... Изобщо авторът няма смисъл. Работата му е една непостигнала целта си спекула, още един документ за принизеността, от която се мъчи да излезе литературният живот на страната.” (сп. “Наблюдател”, г. II, кн. 9-10.) Това е само първият удар, нанесен от романиста и създателя на комедията “Свекърва”, следващият ще бъде нанесен няколко месеца по-късно и ще се стигне до съд.

много повече, а да ми си е да ми
 да ми да ми да ми да ми да ми
 да ми да ми да ми да ми да ми
 да ми да ми да ми да ми да ми
 да ми да ми да ми да ми да ми

Писмото на Лора до Яворов от 9 септември 1911 г. – първа и втора страница

А да ми си е да ми си е да ми
 да ми да ми да ми да ми да ми
 да ми да ми да ми да ми да ми
 да ми да ми да ми да ми да ми

Дебютът на Яворов като драматург предизвиква такъв небивал интерес, че словесната канонада продължава месеци наред, много след премиерата. Мненията понякога взаимно се изключват или се изразяват по най-невероятен и непривичен начин. Във в. “Смях” Александър Божинов, спечелил си славата на карикатурист (по-късно ще стане именит художник и академик), помества стихотворението “Есен”, което завършва така:

На Витоша една поля остана само свежа, здрава – и там Яворов сега трагични сцени разиграва!

Върху бланки на Народния театър поетът е записал следната бележка от 14 януари 1912 година: “Тая вечер, около 7 ч., пет души ученици от горните класове, всички много хубаво облечени, значи синове на богати и, може би, интелigentни родители, подхвърляха след мене обидни закачки по повод “В полите на Витоша”. Самоубийството на Христофора, произшествията в писалището (д. V, к. I.) и пр. бяха предмет на тяхното остроумие. Това трая от Земеделска банка (ъгъла “Раковски”) до ул. “Цар Шишман”, дето те ме изпревариха и отминаха към бул. “Фердинанд”. Спрел на въгъла на ул. “Цар Шишман”, аз дочувах още няколко

минути техните гаври и смехове. Един момент ми се струваше, че те, вървейки след мене, ще почнат да хвърлят върху ми камъни и кал.”

Пак по това време в сп. “Ново време” (г. XVI, кн. 1) излиза рецензия за “В полите на Витоша”, “Казаларската царица” от Ив. Вазов и “Боян магесникът” от К. Христов, в която е отбелязано: “П. К. Яворов в своята “трагедия” не ни дава нищо трагично. Ние не виждаме борба на идеи и принципи, нито на традиции, нито на съперничащи или противоположни характери. Пък няма и никакви характери. Липсва и всякаква последователност в желанията и действията на лицата, както и в цялата пиеса...” Друг е подходът в Паскалевото сп. “Съвременна мисъл” (г. II, кн. 10), където се обобщават впечатленията от дейността на Народния театър: “Тазгодишният театрален сезон е сезон преимуществено на българската драма. След “В полите на Витоша” на 11 ноември се представи за пръв път “Казаларската царица” от Ив. Вазов, а в първите дни на декември и “Боян магесникът” от Кир. Христов. И трите пиеси имат театрален успех. “В полите на Витоша” до сега е дадена 12 пъти...” Редакцията обявява, че ще помести през третата си годишнина критическа статия от Боян Пенев върху Яворовата пиеса.

Не само заради близката си дружба с частния доцент по българска и славянски литератури, а и заради неговото сериозно критическо мислене, широка култура, познаване на нашия и европейския литературен живот, Яворов е очаквал “тежката присъда”. Както вече цитирах дневника на Боян Пенев, веднага след премиерата двамата говорят за пиесата и нейната постановка. Но Яворов е искал както да чуе, така и да прочете, един задълбочен анализ, направен от амбициозния ерудиран учен и преподавател, макар че по известност той го е превъзхождал многократно, критикът едва е направил първите си силни стъпки. Има още една причина за това очакване. Още на 28 март в деканата на Историко-филологическия факултет при Софийския университет е предаден ръкописа на трагедията “В полите на Витоша” за участие в конкурса от фонда “Ив. Вазов”. И това е станало след като последният носител на премията от литературния фонд “Ив. Вазов” за 1910 г. е Яворов за неговата стихосбирка “Прозрения”, както е съобщено от пресата.

Доколко е преценил тази ситуация авторът на пиесата е трудно сега да си представим, но явно неговото самочувствие вече е твърде високо, затова някои от язвителните бележки по негов адрес може би не са

лишени от основание. Заслужава внимание още един забележителен момент от творческото поведение на Яворов. Докато пресата е изпълнена с публикации, повечето отрицателни, начеващият драматург не се поддава на унищожителния понякога словесен “огън”, а следва уверено вътрешния си художествен порив. Михаил Арнаудов е отбелязал: “6 о к т о м в р и. Срецнахме с Шишманов Яворова и Паскалева. Яворов отново ми говори за драматичните си планове (реалистична пиеса и “Боян”).” И още две дати: “26 н о е м в р и. Случайно с Лора Каравелова около 12 ч. Към Борисовата градина. Съобщи ми, че Яворов работел над новата си драма.” Другата: “9 д е к е м в р и. Яворов ми изложи подробно съдържанието на новата си драма – “Майката”. Написани са акт и половина (начало 27 окт.). Действащите лица не са окончателно именувани.”

Новият замисъл се ражда не импулсивно, а е съзрявал доста дълго време – нещо повече, “В полите на Витоша” изпреварва по време първата драма, която Яворов е искал да създаде. Това ярко личи от негово писмо, написано на 2 май 1908 г. до Михаил Янков: “Аз съм... пък на път. Не мисли в прекия смисъл на думата, защото пари нямам да отида дори до Чирпан. Но в главата ми се върти постоянно сюжетът на една драма, който не ми дава мира. Действието се развива в един голям чифлик, под сянката на стари дъбове и лъчите на късно лято. Чувствам да ме заобикаля едва трептящата атмосфера на този живот, в който всичко е спокойно като повърхността на застояла вода. Внезапно, след повече от двадесет години, в тая вода пада един камък на отровно гниене, който се е извършвал в дълбочините. После отново повърхността се успокоява и само малки отровни мехурчета от нея издават процеси на вътрешно разложение... Но всичко това трябва да бъде дадено в правдиво житейско осветление и външната поетична атмосфера да не притулва вътрешната, която е същността на всеки живот...” Може би затова, въпреки неспокойната среда, в която се движи и живее, не може да спре желанието си да работи така всеотдайно, упорито, без да се поддава на временните настроения, макар че огорченията нарастват.

В началото на декември се провежда заседанието на Факултетския съвет, на което е направен отчет на комисията на фонда “Ив. Вазов”. В своя доклад Боян Пенев се обявява против даването на премията. Подкрепя го открито проф. Юрдан Иванов. Михаил Арнаудов предлага “В полите на Витоша”. За награждаване

при тайно гласуване десет души застават зад предложението на докладчика, само деканът Иширков гласува с Арнаудов “за”. Проф. Шишманов отсъства. Утехата за Яворов е, че никой от кандидатите не е отличен.

Четири дена след гласуването в Софийския университет и провала на Яворовата кандидатура за награждаване, Боян Пенев и Дора Габе правят неочаквана визита на Лора Каравелова и стоят при нея повече от три часа – вероятно очаквайки да се появи и нейният любим. На другия ден сутринта – 8 декември, домакинята му написва писмо, в което описва срещата с приятелското семейство и онова, което безспорно е вълнувало Яворов – темата на конкурса: “Заговориха те за П. Тодоров, който от миналата година им се сърди, тъй като Пенев е бил против него на конкурса. Питаха ме виждах ли те тия дни и дали и ти ще направиш същото. аз се направих, че не разбрах и им казах, че няколко дни не съм излизала и че не зная нищо. Тогава Пенев се изчерви и събщи, че никой няма премията, нито ти... Пенев изглежда, че ще напечата доклада си. Разбира се, аз ги успокоих (и двамата изглеждаха доста смутени от страхът да загубат приятелството ти) до колкото можах. Казах им, че не мога да предполагам никаква дребнавост у тебе, която ще те накара да се сърдиш някому за искрено изказано мнение. Самият П. бърже се съгласи с това, но все пак не е спокоен.”

Яворов е получил дълго писмо от Михаил Арнаудов за начина, по който е протекло заседанието на Факултетския съвет на Историко-филологическия факултет. В него отново впечатлява колко добре е разбирал твореца този учен и негов искрен ценител. Не куртоазни са думите му, а проникновено и далновидно насърчение, още повече че Арнаудов надмогва, както вече изтъкнах, своето влюбване в Лора, на което тя в едно от “парижките” си писма почти се надсмива. Като опонент на своя университетски колега, защитавайки “В полите на Витоша”, той доказва за пореден път, че има по-верен усет за актуалните литературни въпроси и действително гледа на Яворов като изключителен талант: “Чрез това отрицание – плод на клюкарски разправии в печата и на “академически” обсъждания – твоята муза добива своето традиционно посвещение; знаеш, че никой свесен драматик не е намирал тутакси признание и че съвременниците биват обзети за малко или много време от някакво ослепение за новото, за доброто. аз твърдо вярвам, че това заблуждение ще се разсее скоро. Истината не може да се прикрива дълго. И понеже делата тук са най-ефикасното средство

(керванът върви, кучетата нека лаят), и понеже в главата ти има доста планове – храбро на работа, без страх и съмнения!...” Какво мъдро прозрение!

Сега, почти век от онази епоха, драматургията на поета е в класиката на литературата ни, а той е безспорен нейн първенец – анкета на литературни критици за най-големият български писател на ХХ век постави на челно място името на Яворов. “В полите на Витоша” няма обаче славата на пиесите на А. П. Чехов, които започват да се играят по онова време и на сцената на Народния театър – за новия сезон през 1912 г. се обсъжда и пиесата “Три сестри”. Като драматург Яворов не достига славата на великия писател, но и българската литература няма известността на руската, нали? Много важно в оня период е било насърчаването на националния театър, тъй като макар и няколко десетилетия след Освобождението, една част от публиката ни все още е на нивото на тази, която Вазов е описал в “Под игото” в главата “Представлението”. Затова показателно е вниманието, оказано към Яворовия дебют в драматургията, от страна на любителски трупи от провинцията. Разрешение от автора да играят пиесата му искат от читалище “Надежда” във Велико Търново, ломското градско читалище “Постоянство”, дружеството на прогимназиалните учители в Свищов, читалище “Саморазвитие” в с. Крушовене, Оряховско – тяхното писмо съдържа оценка, на която професионалните критици, поради късогледството си, тогава са били чужди: “След прочитанието на трагедията ние бяхме в неопишуема радост – дето тъй добре са изрисувани съвременните български характери, и от прочитанието ѝ до сега ние не престанаме да се трудим за нейното представяне тук.”

Скандалният шум около Яворов поражда и такива комични или по-скоро долнопробни явления като това, което е описано във в. “Стрела” (г. I, бр. 121) и което не е убягнало от усърдното око на Ганка Найденова: “Пишат ни от Кюстендил: преди няколко време тук пристигна един безделник, с кирливо палто и скъсани панталони и достатъчно гладен, който мина за много голям човек. Той ходеше из кафенета и бирарии, препоръчваше се за автора на “В полите на Витоша” и по такъв начин изкарваше от къде бира, от къде кафе и хляб. Най-сетне полицията се сети да се усъмни в тоя драматург и го постави на топло в затвора, където, осигурен с хляб, ще има възможност да напише още няколко драми.”

Лора Каравелова, когато се сближава с поета

Яворов има и солидната подкрепа на своя издател, който на 1 декември му изпраща договорената първа сума от 500 лева за издаването на трагедията, а втората част от хонорара е изплатена в началото на март, следващата година. Пуснато е в продажба и второто издание на "Саломе" от О. Уайлд. От разговорите си с Александър Паскалев Яворов е насърчен да допише незабравимите спомени от Македония, да допълни това, което не е било включено в "Гоце Делчев" и "Хайдучки копнения". Свидетелство за това е новият сключен договор, който съдържа поетите от автора задължения:

"1. П. К. Яворов се задължава:

а) да напише до 1 януари 1913 год. Един том разкази от 10 (десет) коли с формат на книгата "Подир сенките на облаците";

б) да не преиздава тия си разкази сам или да ги не продава другиму било изцяло, било само някои от тях, догдето първото издание (на Александър Паскалев) не бъде окончателно изчерпано;

в) в случай, че поиска полица за хонорара преди излизането на книгата от печат, да нареди така, че из-

плащането им да не бъде по-рано от 3 и 6 месеца от дена на излизането от печат на разказите..."

Започнатата нова драма от поета живо интересува и Лора и така любовта им символично се преплита с нейното трагично съдържание. В едно от писмата си от края на ноември 1911 г. в свой стил, тя горчиво отбелязва: "Ти се бориш с твоята пиеса от няколко недели и си уморен. А аз се боря вече няколко месеца с моята пиеса – завоеванието на твоето сърце, и имам право да съм по-уморена от тебе, нели?" Яворовото "нели", което е правило впечатление и на другите, с които е общувал, вече е станало нейно – сериозен знак за задълбочаващата се интимност. Краят на писмото също е показателен: "За днес те целувам горещо или студено, зависи от температурата на времето, понеже ще се целуваме "во въздуше". Утре заран или в други ден след обед ще дойда. Не ми напомняй за утрешната следобедна репетиция известна ми е. И тъй до утре, нели? Ще работиш днес. Дано да бъдеш сам. Лора. Целувам те още един път дълго и силно милите устни, които ме обичат "на пук на тебе!", както би казала Олга. Лора."

Проличава, че любимата жена живо се интересува от творческата работа на драматурга, даже може вече да цитира реплика на една от героините на пиесата "Майката", първоначалното заглавие на "Когато гръм удари, как ехото заглъхва". Ревнивите нотки даже подчертават силата на чувствата между двамата. Яворов работи упорито и всеотдайно, разпокъсан и от проблемите на театъра, и от тези на близките си, които често подпомага материално, от душевните си терзания. Докато очаква своя развод, Лора решава да замине за Париж, където се намира сестра ѝ Виола, заедно със съпруга си Илия Белинов, който следва във Франция. Да, отиващата си 1911 година е била щастлива за Яворов, както вече отбелязах, колкото и това определение да звучи пресилено, банално или неточно, защото и самата дума "щастие" не е ли една красива човешка измислица?

Яворов се премества да живее у Екатерина Манева на ул. "Витошка" № 34 – на ъгъла с ул. "Солунска" – там, където след почти две години ще завърши неговия земен път. За настъпващата година, която е високосна, пристигат много поздравления. Пожеланията на двама души се събъдват, затова ще ги цитирам. Цанко Церковски, който го търси постоянно заради предложената пиеса "Луди-млади" и отново му съобщава за преработката на творбата си, накрая му пише: "Честита

Новата 1912 година. Пожелавам ти през нея: една булка, една драма и едно дете, да видиш как се хранят деца...” Доста възрастният вече баща подканва сина си, ерген на 33 години: “Дано те вида с булка чи остарях да са порадвам. Можи да умра тогава. Както са днес сички у дома, само теби няма...”

На заседание на артистическия комитет при Народния театър се взема решение да се възобнови пиесата “Укротяването на опърничавата” от У. Шекспир, която Яворов е превел с П. П. Славейков. По това време драматургът изпраща от името на двамата преводачи писмо до Книгоиздателство Ал. Паскалев и С-ие: “Съобщаваме Ви, господа, че нашите преводи, мой и на г-на П. П. Славейков, на пиесите “Укротяването на опърничавата” и “Ромео и Жулиета” Ви продаваме за втори и всички по-нататъшни издания във “Всемирна библиотека” – всичко за 250 лв. Потвърждавам, че получих Вашето съгласие за настоящето си предложение и считам договора за свързан. С отлични почитания П. К. Яворов.” Поводът е предстоящият юбилей на автора на “Кървава песен”, за което е създаден специален комитет. От своя страна комитетът избира комисия, в която влизат освен Яворов д-р Кр. Кръстев, Божан Ангелов, Ал. Божинов и Ал. Паскалев. Тържеството е определено да се проведе през септември в София като в самия ден да се организира празнично утро. До тогава трябва да бъде издаден сборник от статии, спомени, пародии, карикатури и др. за П. П. Славейков, а в различни градове да се изнесат лекции за живота и творчеството му.

Приготовленията обаче остават помрачени, поради смъртта на поета-изгнаник, който умира в Комо-Брунате, Италия, на 28 май. Няколко дни по-рано Яворов получава от д-р Кръстев писмо: “Пенчо е зле и днес заминава Рачо Славейков при тях; може би и аз ще трябва да замина, чакаме известие. Дай на Паскалев тоя адрес... За книгите, които ми иска за Всемирна Библиотека, ще му отговоря, след като узная: истина ли е отказал да издаде Пенчовите критически статии, и то ще му отговоря отрицателно, защото тоя отказ ще значи за мен, че той е само търговец и нищо повече. А на такъв аз нищо няма да дам...” Кръстев е известен като критик с остро перо и неговите взаимоотношения с редица автори, дори с Вазов, както е известно, са били доста бурни. Това писмо и оценката за Паскалев изважда на показ още една страна от издателската дейност. Не са малко случаите, когато автори и издатели са влизали в жестоки разпри. Това продължава и сега,

така че издателят може да бъде щедър и обичан от творците, но може да бъде презиран и отричан от тях.

И Яворов стига до тежък конфликт със своя издател, което е доказателство, че няма безбурни взаимоотношения. Паскалев изобразява приятеля си в своите мемоари: “Видях го само веднъж да не може да се владее.

Сам той ми бе поискал да поместя в сп. “Съвременна мисъл” една статия на Боян Пенев, неблагоприятна за “В полите на Витоша”. В тази статия имаше между другото: “И автора с помътен поглед”... Тоя израз силна наранил Яворова. А свръх това наредили в съдържанието името на Б. Пенев с тлъсти букви, подчертани, и Яворовата ярост беше избухнала и спрямо мене. Влизам в канцеларията му в Народния театър, той крачи из стаята, позеленял от яд. Виждам смачкана, разкъсана и хвърлена в кошчето новата книжка на “Съвременна мисъл”, току-що получена от него. Турял съм търговските си интереси по-високо от чувствата си към него и т.н. Беше ми неловко да му представям леките си оправдания и доказателства, че е в грешка. Видях, стана му още по-неловко, че е прибръзал с обвинението си и е загубил самообладание. Дви-три дни не му се обаждах. На другия ден пита ме по телефона желая ли да излезем на разходка и дали не му се сърдя. Отговорих – не се сърдя, неприятно ми е било, но ще ми мине.”

Думите на Ал. Паскалев са били искрени и това той го доказва на дело с подкрепата, която дава на желанието на Яворов да се защити от критическите нападки и неверни тълкувания на пиесата му. И още един жест, който е в духа на онези далечни времена – двамата са си направили обща снимка и поставена в рамка тя е била закачена на стената в кабинета на поета и остава там до “фаталната нощ” в неговия така зашеметяващо сложен живот. Яворов намира свой съмишленик в лицето на младия белетрист Михаил Грозев, с когото дружи от 1903 г., тогава той публикува два

разказа в сп. “Мисъл” и спечелва доверието на поета, започва да се подписва с псевдонима си Кремен. Двата започват да се срещат и при разходките си дискутират литературни въпроси.

Студията на Михаил Кремен “В полите на Витоша” и нейните критици” е публикувана в сп. “Съвременна мисъл” (г. III, кн. 4-5), Паскалев я издава и като отделна книга. Много години по-късно авторът пресъздава в първата част на обемната си мемоарна творба “Романът на Яворов” как стига до замисъла и написването на студията, какво участие има Яворов в подготовката на този отговор, породен преди всичко от позицията и оценките на Боян Пенев. Този критически “реванш” донякъде е задоволил автора на отричаната трагедия с изразеното мнение: “Ако “В полите на Витоша” беше разбрана, не щеше да бъде отречена. Защото за добросъвестния критик е безспорно, че с тая пиеса Яворов създаде нещо значително и ново в нашата драматическа литература...”

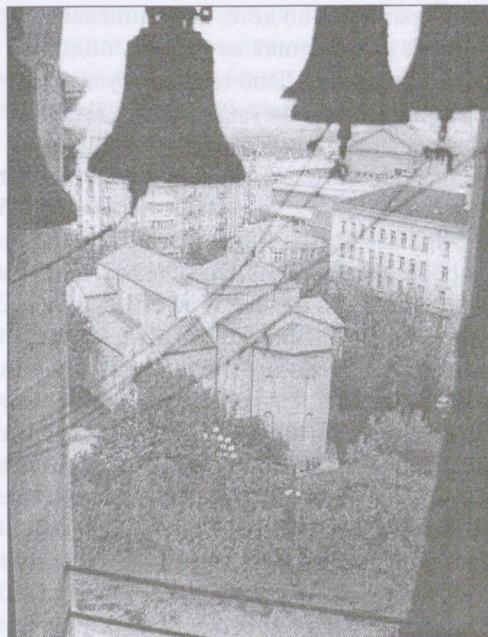
В същата двойна книжка на списанието изпъкват и две интригуващи съобщения, относно нашия литературен и културен живот. Първото гласи: “Витоша”. Под това заглавие на есен ще почне издаването на един литературен сборник под редакцията на г. П. К. Яворов, при близкото участие на група от нашите най-добри литературни сили. Сборникът, луксозно издание, ще излиза в 4 книги годишно от по 12-15 печатни коли всяка книга и ще дава само оригинални работи (поезия, белетристика, критика и пр.). Изданието ще бъде на книгоиздателското дружество Ал. Паскалев и С-ие.” Второто съобщение е театрална новина: “Артистическият комитет при Народния театър е разпределил ролите в новата Яворова драма “Когато гръм удари”... В театъра е била произведена вече от участващите артисти сметка на пиесата и представянето ѝ щяло да стане през м. октомври.” Сред бъдещите изпълнители личат имената на Сава Огнянов, Елена Снежина, Златина Недева, Кръстьо Сарафов, Марта Попова, Атанас Кирчев – имена, чрез които се гради историята на нашия театър и които биха били мечта за всеки автор, за всяка публика!

Настъпил ли е вече победният час за прославения поет и амбициозен драматург! Не, защото от истинската трагедия на неговия живот липсва временно главната актриса – Лора Каравелова.

(Следва)

КАМБАНИТЕ НА СВОБОДАТА

В манежа на главната придворна конюшна в Санкт Петербург на 9 октомври 1876 г. били изложени изпратените от град Ярославъл 11 броя камбани, предназначени да бъдат отправени зад Дунава в новоосвободената България. От изложените пет са били дарени на Велико Търново, а по три на – Свищов и на с. Бяла. Много ценно дарение са и 12-те камбани, предназначени за храм-паметника в с. Шипка, изработени в камбанолеярната на Павел Николаевич Финландски в Москва. Върху майсторската отливка изпъквали релефните икони, украшения с надписи.

Върху двете камбани били поместени в овални гравирани рамки в овални гравирани рамки четири икони: на Христос Пантократор, княз Александър Невски, Казанската Св. Богородица и братята Кирил и Методий.

Изработените 5 броя камбани за Велико Търново са били в умален размер. Върху тях са изобразени Христос Благославящ, Владимирската св. Богородица, император Александър II, св. Георги Победоносец и българските светци Теодосий и Роман. Третата – 3 пуда и 1 фунт, е с релефни икони на св. Николай Чудотворец, св. Йоан Кръстител, св. Архангел Михаил, св. св. Кирил и Методий, св. Троица и св. Богородица.

Най-голямо усърдие в подписката за подаряване камбани на новоосвободена България са проявили Порфирий Иванович Оловяшников – търговец и собственик на камбанолеярна, и Зиновий Иванович Дехтерев, посветил много труд в полза на благотворението.

Протоиерей Борис Стоянов

